

Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σχολή Νομικών Οικονομικών Και Πολιτικών Επιστημών

Τμήμα Νομικής

Η Μεταβολή Του Νοήματος

8^ο Εξάμηνο

Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου

Κοκκορός Χρήστος

A.M. 1340200400180

Τηλ.: 6945481495

Διδάσκων: κος Ανδρέας Δημητρόπουλος

Ακαδημαϊκό Έτος: 2007-2008

Μάιος 2008 - Αθήνα

Πίνακας Περιεχομένων

Σελ.

1. <u>Εισαγωγή.....</u>	<u>2</u>
2. <u>Ερμηνεία.....</u>	<u>5</u>
2.1. <u>Γραμματολογική ερμηνεία.....</u>	<u>7</u>
2.2. <u>Λογική ερμηνεία.....</u>	<u>8</u>
2.3. <u>Συστηματική Ερμηνεία.....</u>	<u>10</u>
2.4. <u>Ιστορική (υποκειμενική) Ερμηνεία.....</u>	<u>11</u>
2.5. <u>Τελολογική (αντικειμενική) Ερμηνεία.....</u>	<u>13</u>
3. <u>Ερμηνεία Του Συντάγματος.....</u>	<u>15</u>
4. <u>Η Μεταβολή Του Νοήματος.....</u>	<u>19</u>
5. <u>Σύνδεση Ερμηνείας Και Φαινομένου Μεταβολής Του Νοήματος.....</u>	<u>24</u>
6. <u>Περιπτώσεις Μεταβολής Του Νοήματος....</u>	<u>27</u>
6.1. <u>Ελευθερία Της Ραδιοτηλεόρασης.....</u>	<u>27</u>
6.2. <u>Αρχή Της Δεδηλωμένης.....</u>	<u>29</u>
7. <u>Δικαίωμα Συνέρχεσθαι και αλλοδαποί.....</u>	<u>32</u>
8. <u>Συμπέρασμα.....</u>	<u>36</u>
9. <u>Περίληψη – Summary.....</u>	<u>38</u>
10. <u>Βιβλιογραφία.....</u>	<u>40</u>
11. <u>Νομολογία.....</u>	<u>41</u>
12. <u>Παράρτημα Δικαστικών Αποφάσεων.....</u>	<u>42</u>

1. Εισαγωγή

Το δίκαιο αποτελεί τρόπο ρύθμισης της κοινωνικής συμβίωσης και πραγματικότητας. Είναι στοιχείο εγγενές των ανθρώπινων κοινωνιών από τότε που οι τελευταίες έκαναν την εμφάνισή τους. Μέσα στη μακραίωνη εξελικτική πορεία που και τα δύο αυτά φαινόμενα διένυσαν, παρά τις όποιες αλλαγές υπέστησαν, αμετάβλητος έμεινε ο σύνδεσμος δικαίου και πραγματικότητας: το δίκαιο είναι στοιχείο της κοινωνίας την οποία ρυθμίζει, μεταβάλλεται μαζί της και συμβάλλει στη διαμόρφωση και συνεχή αλλαγή της.

Ενυπάρχει στο περιβάλλον το οποίο «εξουσιάζει» καθώς δεν αποτελεί μια οντότητα υπερφυσική και ουράνια που από ένα ιδιαίτερο ηθικό βάθρο επιβλέπει τη συμπεριφορά των κοινωνιών. Βέβαια αυτό αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα δικαιοπολιτικά- φιλοσοφικά ζητήματα που απασχολεί τη νομική επιστήμη και φιλοσοφία εδώ και αιώνες χωρίς να έχουμε καταλήξει σε μία οριστική και αναμφισβήτητη απάντηση. Πρόκειται για τη διαμάχη νομικού θετικισμού και φυσικού δικαίου.

Πέρα όμως από τις θεωρητικές διαμάχες και τα επιχειρήματα που με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία έχουν κατά καιρούς χρησιμοποιήσει οι δύο πλευρές, σε μία ιδιαίτερα συνοπτική θεώρηση, μπορεί να υποστηριχθεί μία ενδιάμεση λύση: το δίκαιο πραγματικά ισχύει επειδή θεσπίζεται από τα αρμόδια πολιτειακά όργανα. Το θετικό όμως δίκαιο αποτελεί μετουσίωση κάποιων βασικών ηθικών και πολιτικών αρχών

που επικρατούν στη συγκεκριμένη έννομη τάξη οι οποίες αποτελούν το απώτατο όριό του: δεν μπορεί να τις ξεπεράσει διότι τότε αντιτίθεται κατάφωρα στη συνείδηση των κοινωνιών και κατ' αυτόν τον τρόπο τείνει να επιβάλλει τα «παρά φύσιν», κάτι που και ακόμα αυτό δεν μπορεί να καταφέρει¹.

Συμπερασματικά λοιπόν το δίκαιο τόσο στην ιδεολογική προέλευσή του όσο και στην υλική ενσωμάτωσή του ταυτίζεται με την έννομη τάξη που το θεσπίζει. Η λεκτική του διατύπωση αποτελεί το «όχημα» μέσω του οποίου εμφανίζεται. Καθώς όπως προκύπτει από την προηγηθείσα ανάπτυξη, το δίκαιο είναι κάτι περισσότερο από λέξεις και άρθρα ενός κώδικα, το πραγματικό του νόημα αποτελεί συνάρτηση λόγου και τόπου αλλά και χρόνου. Οι ίδιες λέξεις έχουν διαφορετικό νόημα στο περιβάλλον που εμφανίζονται: άλλο σήμαινε η ισότητα στην αρχαία Αθήνα και άλλο στη σημερινή Ελλάδα. Αλλιώς γίνεται αντιληπτή στις χώρες της μέσης ανατολής και αλλιώς στις χώρες της δυτικής Ευρώπης.

Με βάση λοιπόν τη στενή σχέση δικαίου και πραγματικότητας, δικαίου και γλώσσας (δεν αμφισβητείται αυτή η σχέση σε καμία περίπτωση), γλώσσας και πραγματικότητας, προκύπτει ο άρρηκτος σύνδεσμος κοινωνικοπολιτικοοικονομικής πραγματικότητας και δικαιοτικού νοήματος κατά τέτοιο τρόπο ώστε συχνά το τελευταίο να αλλάζει χωρίς να μεταβάλλεται η λεκτική του διατύπωση. Πρόκειται για το φαινόμενο της «μεταβολής του νοήματος», το

¹ Βλ. Α.Γ. Δημητρόπουλος, Γενική Συνταγματική Θεωρία, σελ. 56

οποίο εμφανίζεται με ιδιαίτερη βαρύτητα στο χώρο του συνταγματικού δικαίου καθώς καθιστά δυνατή τη μεταβολή του τυπικού συντάγματος χωρίς την τυπική διαδικασία της αναθεώρησής του!

Για την κατανόηση του φαινομένου της αλλαγής του νοήματος πρωταρχικής σημασίας είναι η μελέτη της έννοιας της ερμηνείας του νόμου, δηλαδή της πνευματικής διεργασίας που κατατείνει στη διάγνωση του αληθούς περιεχομένου του δικαίου. Σε ένα πρώτο στάδιο λοιπόν θα εξεταστεί αυτή, στη συνέχεια αυτή καθαυτή η αλλαγή του νοήματος, έπειτα η διασύνδεση μεταξύ των δύο αυτών εννοιών και τέλος θα παρατεθούν δύο περιπτώσεις πραγματοποίησης αλλαγής στα πλαίσια της ελληνικής συνταγματικής πρακτικής.

2. Ερμηνεία

«Ερμηνεία του δικαίου είναι η επιστημονική διεργασία, με την οποία διακρίβώνεται το αληθινό περιεχόμενό του»². Ο λόγος είναι εργαλείο ανθρώπινης επικοινωνίας. Παράλληλα αποτελεί το όχημα μέσω του οποίου το δίκαιο εκφράζεται και θεσπίζεται. Θα μπορούσε δόκιμα να υποστηριχθεί ότι το δίκαιο είναι μια ιδιαίτερη μορφή επικοινωνίας ανάμεσα στο λαό και στην κυρίαρχη νομοθετούσα βούληση³. Ανεξάρτητα όμως από την αποδοχή ή όχι της θέσης αυτής, ο νόμος σε κάθε περίπτωση είναι αντικείμενο ερμηνείας.

Αυτό ισχύει και στις πιο απλές περιπτώσεις, και στο πιο σαφώς και απλά εκπεφρασμένο νόημα. Η διαφορά είναι ότι τότε είναι τόσο απλή που διενεργείται μηχανικά και περνά απαρατήρητη. Ο κανονιστικός χαρακτήρας ωστόσο του δικαίου μεταβαίνει μοιραία και στην ερμηνεία του⁴. Η ιδιαιτερότητα της κανονιστικής ερμηνείας είναι ότι εκτός από την αποκάλυψη του αληθινού νοήματος τους δικαίου, αποβλέπει στη διασύνδεση του γενικού κανόνα δικαίου με την υπό κρίση περίπτωση. Λειτουργεί δηλαδή ως γέφυρα μεταξύ του αντικειμενικού στοιχείου, δηλαδή του νόμου, και του υποκειμενικού στοιχείου, δηλαδή του θεωρητικά και πρακτικά άπειρου πλήθους διαπροσωπικών ή και γενικότερα νομικά

² Βλ. Α.Γ. Δημητρόπουλος, Γενική Συνταγματική Θεωρία, σελ. 18

³ Αυτή ποικίλει ανάλογα με το πολίτευμα και την πολιτειακή οργάνωση. Στο ιδεώδες της σύγχρονης εποχής, δηλ. στη δημοκρατία, η βούληση αυτή είναι η λαϊκή όπως εκφράζεται μέσω των αντιπροσωπευτικών οργάνων και όπως οργανώνεται στα πλαίσια του κοινωνικού κράτους δικαίου.

⁴ Βλ. Α.Σ. Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, σελ. 55

σημαντικών σχέσεων που συναπαρτίζουν το σύνολο της κοινωνικής πραγματικότητας μιας εννόμου τάξης⁵.

Αξίζει σε αυτό το σημείο να σημειωθεί ότι η ερμηνεία, στο μέρος που αποκαλύπτει το πραγματικό νόημα, δεν είναι μια διαδικασία που γίνεται εφάπαξ. Οι έννοιες που αποτελούν το δίκαιο και εκφράζονται με τις λέξεις εξελίσσονται χρονικά και μεταβάλλονται⁶. Παρατηρείται εξάλλου ότι αυτή η μεταβολή επιταχύνεται με την πάροδο του χρόνου. Για το λόγο αυτό η ερμηνεία είναι μια διαδικασία δυναμική. Ο χαρακτήρας της αυτός αποτελεί το κλειδί στη σύλληψη και στην κατανόηση του φαινομένου της μεταβολής του νοήματος.

Ανάλογα με τον ερμηνευτή, η ερμηνεία διαιρείται στην αυθεντική, την επίσημη και την επιστημονική. Ανάλογα με την μέθοδο και το χρησιμοποιούμενο κριτήριο στη γραμματολογική, την τελολογική, την ιστορική, τη λογική και τη συστηματική. Εδώ κρίνεται σημαντική μια σύντομη ανάλυση της δεύτερης διάκρισης (η πρώτη δε σχετίζεται με την έννοια της μεταβολής). Με βάση την παραδοσιακή θεωρία η ερμηνεία είναι ενιαία και υποδιαιρείται σε δύο στάδια: το πρώτο ταυτίζεται με τη γραμματολογική ερμηνεία, το δε δεύτερο χρησιμοποιείται σε περίπτωση ανεπάρκειας της πρώτης, περιλαμβάνει τις υπόλοιπες μεθόδους και υποδεικνύει την προτιμητέα ερμηνευτική εκδοχή. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να τονιστεί η στενή και άρρηκτη διασύνδεση των διαφόρων μεθόδων ερμηνείας, που συχνά επικαλύπτονται ή και

⁵ Βλ. Π.Κ. Σούρλας, *Μία Εισαγωγή Στην Επιστήμη Του Δικαίου*, σελ. 144

⁶ Βλ. Δ.Θ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Α, σελ. 255

εφαρμόζονται συνδυαστικά. Η σωστή μελέτη πάντα αποδέχεται την προοπτική χρήσης όλων των κριτηρίων.

2.1. Γραμματολογική ερμηνεία

Βασίζεται στο γλωσσικό- λεκτικό χαρακτήρα του δικαίου, το οποίο αποτελεί (πλέον εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις) κείμενο. Κριτήριό της είναι η γλώσσα, το γράμμα το νόμου απ' όπου προκύπτει και το όνομά της. Συχνά χρησιμοποιείται ο όρος γραμματική ερμηνεία που όμως κρίνεται ανεπαρκής καθότι δεν καλύπτει τις μεθόδους της σε όλη τους την έκταση⁷.

Πιο συγκεκριμένα, η γραμματολογική ερμηνεία μετέρχεται όλων των πορισμάτων της φιλολογικής επιστήμης: την ετυμολογία της λέξης, το γραμματικό τύπο και τη συντακτική δομή. Αντιμετωπίζει το άρθρο ως σύνολο και αναλόγως αποδίδει και το νόημά του. Ιδιορρυθμία παρουσιάζει η έννοια που εκφράζεται με τη λέξη, καθώς στα πλαίσια της νομικής επιστήμης μπορεί να της αποδίδεται νόημα διαφορετικό από αυτό που έχει στην καθημερινή ζωή και στην καθομιλούμενη γλώσσα (τεχνικοί όροι- *termini technici*). Σε περίπτωση διαφοροποιήσεως του ερμηνευόμενου δέοντος ανάλογα με τη σημασία, προτιμάται αυτή που προκύπτει από τη νομική ορολογία⁸.

⁷ Βλ. Α.Γ. Δημητρόπουλος, Γενική Συνταγματική Θεωρία, σελ. 29

⁸ Βλ. Α.Σ. Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, σελ. 57

Με βάση τις παραδοσιακές αντιλήψεις και διδασκαλία⁹, η γραμματολογική ερμηνεία αποτελεί το πρώτο βήμα του εκάστοτε ερμηνευτή του δικαίου. Είναι η διανοητική αφετηρία. Με βάση τη λεκτική διατύπωση αρχικό του μέλημα είναι να αντιληφθεί όλες τις πιθανές ερμηνείες που μπορεί να δοθούν στο δεδομένο γλωσσικό σύνολο. Αν αυτές είναι περισσότερες της μίας προσφεύγει σε άλλα κριτήρια.

Παρόλα αυτά σε ένα τελικό στάδιο είναι δυνατή η προτίμηση νέας ερμηνευτικής εκδοχής που αποκλίνει από τα αρχικά διαμορφωθέντα λεκτικά όρια. Αυτό σε καμία περίπτωση δεν υποβαθμίζει τη σημασία της συγκεκριμένης μεθόδου που σε γενικές γραμμές πράγματι οριοθετεί το πιθανό νόημα του νόμου.

2.2. Λογική ερμηνεία

Στη μέθοδο αυτή το κριτήριο της γλώσσας αντικαθίσταται από την τυπική και τη διαλεκτική λογική. Εξάλλου το δίκαιο είναι τρόπος ρύθμισης συμπεριφοράς ανθρώπων, δηλ. ελλόγων όντων, απευθύνεται σε αυτούς με βάση αυτή τους την ιδιότητα και αναλόγως πρέπει να ερμηνεύεται.

Με βάση την τυπική λογική ο εφαρμοστής εξοπλίζεται με τα ακόλουθα ερμηνευτικά εργαλεία- επιχειρήματα:

⁹ Βλ. Π.Κ. Σούρλας, Μία Εισαγωγή Στην Επιστήμη Του Δικαίου, σελ. 168

1. Το επιχείρημα εξ αντιδιαστολής (argumentum a contrario): εφόσον ο νομοθέτης προσδιορίζει τι γίνεται σε μία συγκεκριμένη περίπτωση, αυτονόητο είναι να επιθυμεί το αντίθετο στην αντίθετη περίπτωση εκτός αν δεν έχει ρητά ορίσει κάτι διαφορετικό.
2. Το επιχείρημα «εκ του μείζονος στο έλαττον»(argumentum a maiori ad minus): επόμενο είναι αν το δίκαιο επιτρέπει κάτι το συγκριτικά μεγαλύτερο και σημαντικότερο να αποδέχεται το κατώτερο ή λιγότερο σημαντικό.
3. Το επιχείρημα εκ του ελάσσονος στο μείζον»(argumentum a minori ad maius): το αντίστροφο του προηγούμενου στο χώρο όμως της δικαιοσύνης απαγόρευσης.
4. Το επιχείρημα της «εις άτοπον απαγωγής»(argumentum ad absurdum): η ερμηνεία επιλέγεται αφού απορριφθούν όλες οι υπόλοιπες ερμηνευτικές εκδοχές.
5. Το επιχείρημα από τη σιωπή του νόμου(argumentum a silentio), στο οποίο η εκτίμηση του εφαρμοστή στηρίζεται στη σιωπή του νόμου.

Η λογική ερμηνεία μπορεί να οδηγήσει στη διαστολή του γράμματος του νόμου (διασταλτική ερμηνεία) ή και στη συστολή αυτού, όταν διαπιστώσει ότι ο νομοθέτης εκφράστηκε πιο στενά ή πιο πλατειά αντίστοιχα, από όσο ήθελε. Αξιοσημείωτο είναι ότι η μέθοδος αυτή χρησιμοποιεί και εξωνομικά κριτήρια, ενώ μεταξύ άλλων μπορεί να οδηγήσει στην υπέρβαση των γλωσσικών ορίων του νόμου.

Στην τυπική λογική προστίθεται και η διαλεκτική, η οποία χρησιμοποιείται πολύ στο χώρο του δικαίου των ατομικών δικαιωμάτων και βοηθά στην ακριβή διάγνωση των διανοημάτων και των επακριβώς οριζομένων στην περίπτωση διατάξεων που εκ πρώτης όψεως συγκρούονται. Η χρήση της επιτρέπει να κατανοήσουμε ότι δεν υπάρχει παρά φαινομενική αντίθεση, η άρση της οποίας εναπόκειται στον ερμηνευτή.

2.3. Συστηματική ερμηνεία

Η εν λόγω μέθοδος εδράζεται στην παραδοχή ότι το σύνολο δικαίου της έννομης τάξης δεν είναι άθροισμα των επί μέρους κανόνων δικαίου που υλικά το συναποτελούν αλλά σύστημα. Αναζητά λοιπόν το νόημα του νόμου στην ένταξή του σε μερικότερα δικαιοκτικά σύνολα ή και στην όλη έννομη τάξη.

Οι διατάξεις αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, επεμβαίνει η μία στη διαμόρφωση του νοήματος της άλλης, ενώ ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο παρουσιάζονται λαμβάνουν ιδιαίτερη σημασία. Για την ερμηνεία του δικαίου απαιτείται η λήψη υπόψη υποσυνόλων κανόνων δικαίου κάθε φορά και συγκριτική θεώρησή τους, ούτως ώστε να συνάγεται από το σύνολό τους συμπέρασμα και ερμηνεία που επιβεβαιώνουν την έντονη συστηματικότητα καθώς και την ομοιογένεια της έννομης τάξης.

Στο χώρο των ατομικών δικαιωμάτων, όπως αυτά κατοχυρώνονται στο σύνταγμα, διαπλέκεται έντονα με τη λογική ερμηνεία που χρησιμοποιεί εν προκειμένω κυρίως τη διαλεκτική λογική. Ο εφαρμοστής οφείλει να εξετάζει σύνολο διατάξεων και με τη λογική του να προσδιορίζει τα όρια των πεδίων εφαρμογής τους, ώστε να αίρονται και οι φαινομενικές συγκρούσεις.

Στο πλαίσιο του συνταγματικού δικαίου κρίνεται η σημαντικότερη ίσως μέθοδος, καθώς ιδιαίτερα το σύνταγμα μόνο ως σύνολο μπορεί να διαβαστεί και συνεπακόλουθα να εφαρμοστεί. Οι κατευθυντήριες αρχές της έννομης τάξης ακόμα και αν γνωρίζουν ρητή κατοχύρωση σε συγκεκριμένο συνταγματικό άρθρο, συχνά προσδιορίζονται περαιτέρω από επιμέρους άρθρα μέσω των ειδικών ρυθμίσεων άλλων θεμάτων από τις οποίες ωστόσο μπορούν να εξαχθούν γενικά συμπεράσματα. Επιπλέον, κάποιες διατάξεις έχουν τέτοια ακτινοβολία που έστω και ασυναίσθητα συμμετέχουν στην ερμηνεία κάθε διάταξης (στα πλαίσια του κοινωνικού ανθρωπισμού ή προστασία της αξίας του ανθρώπου στο Σ2).

2.4. Ιστορική (υποκειμενική) ερμηνεία

Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιεί την ιστορική εξέλιξη ενός θεσμού καθώς και τις διαδικασίες ενσωμάτωσής του στην έννομη τάξη. Συχνά αναζητά τη βούληση του νομοθέτη που

θέσπισε το συγκεκριμένο κανόνα δικαίου, και για αυτό καλείται και υποκειμενική. Ίσως το βασικότερο στάδιό της περιλαμβάνει την εξακρίβωση του υποβάθρου που στηρίζει τη διαμόρφωση της συγκεκριμένης διάταξης, δηλ. τα κοινωνικά προβλήματα που κλήθηκε να λύσει ή να ανακουφίσει, το πολιτικό παρασκήνιο, τα πρακτικά των νομοπαρασκευαστικών επιτροπών, τα πρακτικά των συζητήσεων στη βουλή και γενικότερα κάθε ιστορικό ντοκουμέντο που μπορεί να διαφωτίσει τις γενικότερες συνθήκες υπό τις οποίες ψηφίστηκε ο νόμος.

Η σωστή και πλήρης θεώρηση της εν λόγω μεθόδου επιβάλλουν τη γενικότερη ιστορική πορεία του δικαιοτικού θεσμού¹⁰. Στα πλαίσια του δικαιοκού- νομικού συγκρητισμού παρατηρείται συχνά η μετάδοση νομικών μορφωμάτων από χώρα σε χώρα. Στη διάρκεια του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα που χαρακτηρίζονται από την ίδρυση πολλών νέων κρατών παρατηρήθηκε το φαινόμενο της αθρόας εισαγωγής ξένων δικαίων προς δημιουργία ολοκληρωμένης κρατικής δομής εκ του μηδενός. Η νομική ιστορία της χώρας μας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα από τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας με το έργο της αντιβασιλείας μέχρι και σήμερα(σε μικρότερο βέβαια βαθμό). Ο εισαχθείς νόμος δεν εφαρμόζεται αυτούσιος όπως και στη χώρα προέλευσης, όμως η εξέλιξή του μπορεί να δώσει σημαντικά κριτήρια και ενδείξεις για τη φύση του. Ακόμα όμως και η νομική πορεία

¹⁰ Βλ. Α.Γ. Δημητρόπουλος, Γενική Συνταγματική Θεωρία, σελ. 35

ενός κανόνα δικαίου στα πλαίσια της ίδιας έννομης τάξης είναι σημαντική πηγή πληροφοριών.

Συμπερασματικά προκύπτει ότι η σύνολη ιστορική θεώρηση του κανόνα δικαίου είναι πολύτιμη και απαραίτητη συχνά πηγή πληροφοριών. Στην παραδοσιακή διδασκαλία έμφαση δίνεται, όπως προαναφέρθηκε, στη βούληση του νομοθέτη¹¹.

2.5. Τελολογική (αντικειμενική) ερμηνεία

Κριτήριό της αποτελεί ο αντικειμενικός σκοπός του κανόνα δικαίου (ratio legis). Βασικής σημασίας είναι η παραδοχή ότι ο σκοπός αυτός μπορεί να είναι διαφορετικός από αυτό για τον οποίο ο νομοθέτης ενήργησε. Αυτό με τη σειρά του προϋποθέτει την παραδοχή ότι ο κανόνας δικαίου άπαξ θεσπιστεί αυτονομείται βουλευτικά και διανύει τη δική του ανεξάρτητη πορεία στα πλαίσια πάντα του συνόλου δικαιοτικού οικοδομήματος.

Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται έντονα στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου, στο χώρο ωστόσο του συνταγματικού εκτιμάται ότι επισκιάζεται εν πολλοίς από τη συστηματική ερμηνεία, με την οποία συχνά συνδέεται στενά¹², καθώς ο αντικειμενικός σκοπός ανευρίσκεται μέσα από συνολική και συστηματική μελέτη. Επομένως σε πολλές περιπτώσεις η τελολογική ερμηνεία εξαρτάται άμεσα και στενά από τη

¹¹ Βλ. Π.Κ. Σούρλας, Μία Εισαγωγή Στην Επιστήμη Του Δικαίου, σελ. 170

¹² Βλ. Π.Κ. Σούρλας, Μία Εισαγωγή Στην Επιστήμη Του Δικαίου, σελ. 180

συστηματική προκειμένου να βρει το θεμέλιο και ταυτόχρονα την κατευθυντήρια γραμμή της, δηλαδή τον αντικειμενικό σκοπό του νόμου.

3. Ερμηνεία του συντάγματος

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο νόμος ως φαινόμενο, υπό οποιαδήποτε μορφή και αν παρουσιάζεται είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την ερμηνεία. Το σύνταγμα, ανεξαρτήτως της ιεραρχικής του θέσης στην έννομη τάξη (στην κορυφή της κελσενικής πυραμίδας- τυπική υπεροχή του συντάγματος) δεν παύει να αποτελεί κομμάτι της νομοθεσίας και ως τέτοιο χρήζει ερμηνείας και αυτό. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι η ιδιαίτερη φύση του συντάγματος μπορεί να μην επιδρά στην ανάγκη προς ερμηνεία, σίγουρα όμως διαφοροποιεί σημαντικά τις μεθόδους και τα ζητούμενα. Η ερμηνεία του μπορεί να βασίζεται στην παραδοσιακή θεωρία όπως αυτή διαμορφώθηκε στα πλαίσια του ιδιωτικού δικαίου¹³, όμως έχει εξελιχθεί σημαντικά. Για αυτό το λόγο κρίνεται απαραίτητη η παράθεση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της συνταγματικής ερμηνείας.

Εξαιτίας του ρυθμιστικού ρόλου του συντάγματος που αναφέρεται στο σύνολο της εννόμου τάξεως σε συνδυασμό με το αίτημα για έναν πολιτειακό καταστατικό χάρτη ευσύνοπτο, τα συνταγματικά άρθρα χαρακτηρίζονται από τη γενική και ενίοτε ασαφή διατύπωση. Πρόκειται για ένα στοιχείο εγγενές που ενώ στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου δε θεωρείται επιθυμητό, στο χώρο του συνταγματικού είναι τουλάχιστον απαραίτητο. Αναπόφευκτα όμως η ερμηνεία καθίσταται ασυγκρίτως πιο δύσκολη. Ο εφαρμοστής καλείται να

¹³ Βλ. Δ.Θ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Α', σελ.266

εφαρμόσει μια αόριστη διάταξη σε μεγάλα τμήματα της κοινωνικής πραγματικότητας. Προς τούτο απαιτείται συστηματική διαδικασία εξειδίκευσης σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό και με τη λήψη υπόψη πολύ περισσότερων παραγόντων από ό,τι στο κοινό δίκαιο.

Προβλήματα δημιουργεί όμως και η σύνδεση του συντάγματος με πολλές ιστορικές περιόδους. Το σύνταγμα του 1975 περιλαμβάνει διατάξεις από το σύνολο της συνταγματικής μας ιστορίας που με τη σειρά τους συχνά είχαν ήδη διανύσει σημαντική πορεία πριν εισαχθούν στην ελληνική πολιτεία. Καθίσταται σαφές ότι η ιστορική συνταγματική ερμηνεία είναι έργο ιδιαίτερα δύσκολο και πολυσύνθετο, καθότι ο ερμηνευτής καλείται να ερευνήσει πλειονότητα ιστορικών, κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών τροχιών πλήθους διατάξεων και συχνά δε να αναχθεί σε δεδομένα της παγκόσμιας ιστορίας. Φυσικά τέτοιο θέμα τίθεται σε δυσχερή ερμηνευτικά ζητήματα, που όμως κάθε άλλο παρά λείπουν από τη σύγχρονη νομική πραγματικότητα¹⁴.

Θα ήταν σημαντική παράλειψη να μη σημειωθεί η διασύνδεση πολιτικής και συντάγματος¹⁵. Το τελευταίο ρυθμίζει εξάλλου το χώρο της κρατικής εξουσίας στην πιο έντονη μορφή της και δε θα μπορούσε παρά να επηρεάζει αλλά και να επηρεάζεται από την πολιτική. Πρόκειται για ένα φαινόμενο αναπόφευκτο το οποίο όμως ενέχει μεγάλους

¹⁴ Βλ. Δ.Θ. Τσάτσος, ό.π. σελ.259

¹⁵ Βλ. Α.Γ. Δημητρόπουλος, σελ. 24

κινδύνους: η αποστολή του συντάγματος είναι η δομική και λειτουργική οργάνωση της δημόσιας εξουσίας, η κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η χάραξη γενικών κατευθυντηρίων γραμμών και παράλληλα η δημιουργία απώτατων ορίων. Πρόκειται για σκοπό ιερό και αποτέλεσμα μακράιωνα εξελικτικής πορείας που δεν αξίζει να υποβαθμιστεί σε απλό όπλο εξυπηρέτησης πολιτικών σκοπιμοτήτων και επιβολής του ισχυροτέρου. Μοιραία η ερμηνεία δεν μπορεί παρά να υπόκειται ακόμη περισσότερο σε νομική αλλά κυρίως ανθρωπίνη ηθική και δεοντολογία.

Τελευταία ιδιαιτερότητα, αλλά ίσως πιο σημαντική από όλες είναι η ιδιάζουσα επικαιρότητα που πρέπει να τη χαρακτηρίζει. Το σύνταγμα φτιάχνεται για να διαρκεί. Παράλληλα, ενώ πρέπει να διατηρείται κατά το δυνατό σταθερό, καλείται να ρυθμίσει το σύνολο μιας διαρκώς μεταβαλλόμενης κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής και νομικής πραγματικότητας. Η γενικότητα στη νομοτεχνική διατύπωση των διατάξεων συνηγορεί υπέρ του αιτήματος αυτού. Αυτό όμως που το εξασφαλίζει είναι η ιστορικο-εξελικτική ερμηνεία¹⁶, η οποία συμβιβάζει «τη διατήρηση της ενότητας και ταυτότητας του συντάγματος με την ταυτόχρονη προσαρμογή του στις απαιτήσεις της σύγχρονης πραγματικότητας και την εξασφάλιση κάποιας ισορροπίας ανάμεσα στους βασικούς σκοπούς που διαπερνούν το σύνταγμα και στις πολιτικές πεποιθήσεις που επικρατούν μια

¹⁶ Βλ. Φ.Κ. Σπυρόπουλου, Η Ερμηνεία Του Συντάγματος, σελ. 182

δεδομένη στιγμή...»¹⁷. Σε καμία περίπτωση δεν υποστηρίζεται η προσαρμογή του συντάγματος σε κάθε κυβερνητική πολιτική. Αυτό θα ήταν κάτι το αποτρόπαιο, καθώς μόνο το αντίστροφο είναι νοητό. Τονίζεται όμως η ανάγκη να συμβαδίζει το σύνταγμα με την κοινωνία που ρυθμίζει και στην οποία απευθύνεται. Η θεωρητική αυτή θέση παρουσιάζει ιδιαίτερη συγγένεια με τη μεταβολή του νοήματος. Ουσιαστικά η τελευταία γίνεται αντιληπτή μέσα από αυτή την ξεχωριστή κανονιστική ερμηνεία.

Κλείνοντας, άξιο αναφοράς είναι ότι το σύνταγμα δεν είναι ερμηνευτικά ουδέτερο¹⁸: παρέχει ήδη το ίδιο σημαντικό προερμηνευτικό πλαίσιο, ενώ μέσα από ολοκληρωμένα και εμπειριστατωμένα εκτελεσμένα συστηματική ερμηνεία καθοδηγεί σε μεγάλο βαθμό τον εκάστοτε εφαρμοστή.

¹⁷ Οι αξιώσεις αυτές έχουν επισημανθεί από το Μανιτάκη.

¹⁸ Βλ. Α.Γ. Δημητρόπουλο, Γενική Συνταγματική Θεωρία, σελ.24

4. Η μεταβολή του νοήματος

Μεταβολή του νοήματος είναι η χωρίς τη μεσολάβηση αναθεώρησης μεταβολή του νοηματικού περιεχομένου του συνταγματικού κανόνα, μετά από αλλαγή της πραγματικότητας, στην οποία βασίστηκε η αρχική του διαμόρφωση, κατά το μέτρο που επιτρέπεται από τη λεκτική διατύπωση και το νόημα του γραπτού Συντάγματος¹⁹.

Με βάση τον παραπάνω ορισμό χρήζουν ιδιαίτερης ανάλυσης τα ακόλουθα στοιχεία:

«Χωρίς τη μεσολάβηση αναθεώρησης» : Βασικό χαρακτηριστικό κάθε συντάγματος είναι σε τι βαθμό είναι αυστηρό, δηλαδή πόσο εύκολα μπορεί να μεταβληθεί λεκτικά, να αναθεωρηθεί. Η αυστηρότητα είναι πολύ βασική παράμετρος, δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι από αυτή, μεταξύ άλλων, απορρέει η ανώτερη τυπική ισχύς του συντάγματος. Το ελληνικό σύνταγμα ρυθμίζει λεπτομερώς τη διαδικασία αναθεώρησής του, ορισμένα δε άρθρα του τα θέτει το ίδιο εκτός ενός τέτοιου ενδεχομένου (γίνεται λόγος για το λεγόμενο «αιώνιο σύνταγμα»). Η παράκαμψη της διαδικασίας αναθεώρησης είναι αυτή που κάνει τόσο αξιοπρόσεκτο το φαινόμενο της μεταβολής του νοήματος. Δογματικά κάθε άλλο παρά αδιανόητη είναι η γενικότερη μεταβολή του συντάγματος. Βασικότατο όμως είναι ότι και στο πιο αυστηρό σύνταγμα που υπάρχει, μέσω μεταβολής του νοήματος μπορεί να επέλθει αλλαγή του περιεχομένου του νόμου χωρίς

¹⁹ Βλ. Α.Γ. Δημητρόπουλο, Γενική Συνταγματική Θεωρία, σελ.305

να υπάρξει θραύση του συνταγματικού πλαισίου και χωρίς να ακολουθηθεί η προβλεφθείσα διαδικασία της αναθεώρησης! Υπό προϋποθέσεις δε, η μεταβολή του νοήματος μπορεί να επηρεάσει ακόμα και το αιώνιο σύνταγμα! Δεν είναι υπερβολή λοιπόν να υποστηριχθεί ότι το εν λόγω φαινόμενο είναι εγγενές και καθοριστικό χαρακτηριστικό του συνταγματικού κειμένου.

«μετά από αλλαγή της πραγματικότητας, στην οποία βασίστηκε η αρχική του διαμόρφωση»: Πρόκειται για το κεφαλαιώδους σημασίας ζήτημα που ανάγεται στη γενική θεωρία του δικαίου και αναφέρεται στη σχέση δικαίου και πραγματικότητας. Όπως έχει ήδη αναπτυχθεί πρόκειται για μία διαδραστική διαδικασία: το δίκαιο πηγάζει από την πραγματικότητα, τη διαμορφώνει, επηρεάζεται από αυτή και δημιουργείται ένας αέναα επαναλαμβανόμενος κύκλος που συνδέεται τόσο με τη δικαιοσύνη όσο και με την κοινωνική, οικονομική, πολιτική εξέλιξη. Η πραγματικότητα μεταλλάσσεται συνεχώς, κάτι που γίνεται ιδιαίτερα αισθητό στους φρενήρεις ρυθμούς της σύγχρονης ζωής. Το δίκαιο γενικά αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα που το «γέννησε». Τι γίνεται όμως όταν η τυπική του μορφή είναι και πρέπει να είναι δυσκίνητη, με την έννοια ότι δεν πρέπει να μεταβάλλεται εύκολα, και ταυτόχρονα να οφείλει πάραυτα να έχει πεδίο εφαρμογής το σύνολο της εννόμου τάξεως; Εδώ ακριβώς υπεισέρχεται το φαινόμενο της μεταβολής: είναι το αποτέλεσμα της ακατάπαυστης πορείας της κοινωνίας την οποία ρυθμίζει το δίκαιο. Μέσα από την ιστορικο-εξελικτική

ερμηνεία που αναφέρθηκε πιο πάνω, ο εφαρμοστής διαπιστώνει νέα ερμηνευτική εκδοχή και συγκρίνοντάς τη με την αρχική διαπιστώνει τη συντέλεση του φαινομένου. Δίκαιο και πραγματικότητα συμβαδίζουν, καθώς η δεύτερη έχει ανάγκη από κανονιστική λειτουργία, το δε πρώτο δεν μπορεί να επιβάλλει τα παρά φύσιν. Σε αρχικό λοιπόν στάδιο δίκαιο και πραγματικότητα συμφωνούν. Μεταγενέστερα η τελευταία μεταβάλλεται, και σε ένα τελικό στάδιο το δίκαιο την ακολουθεί. Μέσα από τη γενικότητα της διατύπωσης και τη μεταβολή των ήδη ευρειών εννοιών το σύνταγμα ενσωματώνει την κοινωνική πραγματικότητα.

«κατά το μέτρο που επιτρέπεται από τη λεκτική διατύπωση και το νόημα του γραπτού Συντάγματος»:

Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η ύπαρξη ανάλογης υποδομής του συνταγματικού κειμένου. Ο ερμηνευτής σε καμία περίπτωση δεν καθίσταται συντακτικός νομοθέτης. Υπόκειται πάντα στις γενικές επιταγές του τελευταίου τις οποίες εκτελεί λαμβάνοντας υπόψη την κοινωνική πραγματικότητα που τον περιβάλλει. Ως εκ τούτου, αν το γράμμα του συντάγματος δεν αφήνει περιθώρια, δεν υπάρχει μεταβολή. Βέβαια αυτή η προϋπόθεση πληρούται συνήθως από την ίδια τη γενικότητα της διατύπωσης. Για παράδειγμα, όταν κατοχυρώνεται το απόρρητο των επικοινωνιών, ο συντακτικός νομοθέτης σκόπιμα δεν περιόρισε το πεδίο εφαρμογής σε συγκεκριμένα μέσα. Με τον τρόπο αυτό, όσα τρόποι και όσα μέσα επικοινωνίας και αν δημιουργηθούν, περιλαμβάνονται όλα από το γράμμα. Μία άλλη προϋπόθεση είναι και η

συμφωνία με το νόημα του νόμου. Το σύνταγμα προσαρμόζεται στην κοινωνία, δεν υποτάσσεται όμως σε αυτή. Ο ρόλος του είναι να ρυθμίζει συμπεριφορές και όχι να μεταβάλλεται ούτως ώστε να νομιμοποιεί τις συμπεριφορές που ήδη υπάρχουν.

Αποτέλεσμα της όλης αυτής διαδικασίας είναι η παραγωγή μιας νέας ερμηνευτικής εκδοχής. Αυτή δε δημιουργείται απλά και μόνο επειδή άλλαξε μια γνώμη. Οι εφαρμοστές δε διαπιστώνουν μεταβολή επειδή μετά από «εμπεριστατωμένη» μελέτη διαπίστωσαν μια καλύτερη εκδοχή που πρέπει να επικρατήσει και να καθοδηγήσει την κοινωνία ή και να δικαιολογήσει ήδη τελεσθείσες αντισυνταγματικές πράξεις... Κάτι τέτοιο θα ήταν αν μη τι άλλο αποτρόπαιο, θα προκαλούσε θραύση του συνταγματικού πλαισίου, θα οδηγούσε στη συγκέντρωση της απόλυτης δύναμης στα χέρια λίγων και συνεπακόλουθα σε μία δημοκρατική επίφαση. Ο ερμηνευτής του συντάγματος λαμβάνει υπόψη το σύνολο της κοινωνικής πραγματικότητας, της συνταγματικής πρακτικής, εξετάζει τα περιθώρια του συντάγματος, τη γενικότερη κοινωνική μεταβολή και διαπιστώνει τη συντέλεση του φαινομένου! Σε καμία περίπτωση δεν την προκαλεί, αν και μέσα από γενικότερες συμπεριφορές και πρακτικές ο νομικός κόσμος συμβάλλει τα μέγιστα.

Η διαπίστωση του φαινομένου πραγματοποιείται με βάση τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο αρχικό νόημα της

διάταξης και το νόημά της σε δεδομένη χρονική στιγμή. Αν υπάρχει διάσταση ανάμεσά τους και εφόσον φυσικά συντρέχουν και οι προϋποθέσεις που αναπτύσσονται παραπάνω, η μεταβολή έχει συντελεστεί.

5. Σύνδεση ερμηνείας και φαινομένου μεταβολής του νοήματος

Μετά από την ανάπτυξη που προηγήθηκε καθίσταται σαφές ότι οι δύο αυτές έννοιες συνδέονται τόσο στενά που ενίοτε ταυτίζονται: μέσω της ερμηνείας διαπιστώνεται η μεταβολή, η δε μεταβολή παράγει μία νέα ερμηνεία. Αξίζει όμως να διερευνηθεί το κατά πόσο αυτή η σχέση επηρεάζεται από το είδος της ερμηνείας.

Ο σύνδεσμος είναι προφανής στο πεδίο της γραμματολογικής ερμηνείας. Τα διανοήματα πηγάζουν από την κοινωνία, όπως και οι έννοιες. Έτσι διαμορφώνεται η γλώσσα και συνεπακόλουθα ο νόμος. Μέσω της κατανόησης αυτής της αλυσιδωτής αντίδρασης καθίσταται εμφανής ο δικαιοκός μηχανισμός που προκύπτει από τη συνύπαρξη και συνεργασία πνευματικών νομικών διεργασιών που χρησιμοποιούν τα ανάλογα εργαλεία.

Η συστηματική ερμηνεία συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός γενικότερου συνταγματικού πνεύματος και νοήματος που αποτελεί όρο επιτρεπτού για τη συντέλεση μεταβολής του νοήματος. Επιπλέον, καθώς αντιπροσωπεύει την εσωτερική συνοχή που διατρέχει γενικότερα το δίκαιο και ιδιαίτερα κάθε χωριστό νομοθετικό κείμενο, επεκτείνει τις συνέπειες του υπό εξέταση φαινομένου και σε άλλες διατάξεις. Αν γίνει δεκτό ότι η ερμηνεία αυτή είναι πιο βασική στο χώρο του συνταγματικού δικαίου, η άποψη ότι το δίκαιο είναι ζωντανός οργανισμός επαληθεύεται με ακόμα μεγαλύτερη ένταση στο σύνταγμα.

Ανάλογο με τη συστηματική ρόλο παίζει και η λογική ερμηνεία. Από πλευράς χρησιμοποιούμενων εργαλείων αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι η λογική ερμηνεία είναι αυτή που φαίνεται να πλησιάζει περισσότερο τη μεταβολή του νοήματος.

Η ιστορική και η τελολογική ερμηνεία εδράζονται στην αιώνια διαμάχη υποκειμενισμού και αντικειμενισμού, η οποία ενυπάρχει και στο δίκαιο και ανάλογα με το τμήμα που εξετάζουμε κάθε φορά λαμβάνει χωριστή μορφή. Εν προκειμένω με βάση τον υποκειμενισμό η ιστορική βούληση του νομοθετούντος υποκειμένου καθίσταται κριτήριο διαχρονικό. Με τον αντικειμενισμό αντίθετα ο νόμος αυτονομείται και αποκτά ιδιαίτερη βούληση. Η ένταση αυτή εν προκειμένω μπορεί να εκτονωθεί αν αναμορφώσουμε λίγο την παραδοσιακή θεωρία: όπως αναπτύχθηκε παραπάνω, η σωστή εφαρμογή της ιστορικής ερμηνείας επιβάλλει τη μελέτη της γενικότερης ιστορικής πορείας ενός δικαιοτικού θεσμού. Αυτό όμως οδηγεί στην παραδοχή της δυνατότητας μεταβολής της νομοθετικής βούλησης. Σίγουρα η *ratio* του εθνικού νομοθέτη έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, δεν έχει όμως το μονοπώλιο σε ότι αφορά τις παρεχόμενες ερμηνευτικές κατευθύνσεις. Αντίστοιχα, στην τελολογική μέθοδο η διάταξη αυτονομείται, όμως ο δηλούμενος στη δικαιολογητική έκθεση σκοπός μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε βασική ένδειξη.

Αν γίνουν δεκτές οι παραπάνω απόψεις οι δύο φαινομενικά αντίθετες ερμηνείες προσεγγίζουν σημαντικά η

μία την άλλη χωρίς βέβαια να ταυτίζονται(αντίθετα εξακολουθούν να διαφοροποιούνται σημαντικά). Το σημαντικό κέρδος είναι η εν μέρει γεφύρωση υποκειμενισμού και αντικειμενισμού, και σε κάθε περίπτωση η διεύρυνση των περιθωρίων στα οποία το νόημα και ο σκοπός του συντάγματος το καθιστούν επιδεκτικό μεταβολής του νοήματος.

Η ιστορική-εξελικτική ερμηνεία δεν κρίνεται τόσο αυτόνομο είδος ερμηνείας όσο ιδιαίτερη μέθοδος συνδυασμού των ερμηνειών που ήδη παρέχει η παραδοσιακή θεωρία, νέος τρόπος αξιολόγησης των πορισμάτων τους και κυρίως καινοτομία ως προς την εκτίμηση των παραγόντων που λαμβάνουν υπόψη τους.

6. Περιπτώσεις μεταβολής του νοήματος

Στα πλαίσια της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας το φαινόμενο έχει εμφανισθεί 2 φορές: στις περιπτώσεις της ελευθερίας της ραδιοτηλεόρασης και της αρχής της δεδηλωμένης. Παρακάτω εκτίθενται αυτές οι εκφάνσεις του φαινομένου, χωρίς ωστόσο να αναπτύσσονται διεξοδικά καθώς αυτό δεν είναι αντικείμενο της παρούσας εργασίας. Παρατίθενται μόνο τα στοιχεία που αποδεικνύουν και παράλληλα επεξηγούν την συντελεσθείσα νοηματική μεταβολή.

6.1. Ελευθερία της ραδιοτηλεόρασης

Κατοχυρώνεται στο άρθρο 15 του συντάγματος του 1975. Αποτελεί ιδιαίτερα χαρακτηριστική έκφανση του φαινομένου της μεταβολής του νοήματος²⁰. Πιο συγκεκριμένα, η δεύτερη παράγραφος του άρθρου ορίζει ότι η ραδιοτηλεόραση υπόκειται σε «άμεσο έλεγχο» του κράτους. Εκείνη τη χρονική στιγμή η διατύπωση αυτή ερμηνεύτηκε ώστε να οδηγήσει στο κρατικό μονοπώλιο. Αν ληφθούν υπόψη κάποια δεδομένα της εποχής, όπως το τεχνολογικό επίπεδο, οι επιστημονικές γνώσεις, η τότε κοινωνική δομή, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι αυτή ήταν η θέληση του συντακτικού νομοθέτη.

Εντούτοις ο υπό εξέταση χώρος επιβεβαιώνει τον χαρακτήρα του 19^{ου} αιώνα ως αιώνα των εξελίξεων. Σε κάτι

²⁰ Βλ. Α.Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, τόμος Γ', σελ. 214

λιγότερο από 20 χρόνια οι προαναφερθέντες παράγοντες μεταβλήθηκαν άρδην. Παρατηρήθηκε μια ραδιοτηλεοπτική έκρηξη ²¹ η οποία κατέστησε την μέχρι τότε συνταγματική ερμηνεία ξεπερασμένη αν όχι οπισθοδρομική. Η υπεράσπιση της ιδιωτικής κίνησης και πρωτοβουλίας στο χώρο αυτό χαρακτήρισε και τη διεθνή πρακτική όπως αυτή εκφράζεται από τη νομολογία του ευρωπαϊκού δικαστηρίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βασικού οργάνου ελέγχου τήρησης και εφαρμογής της ευρωπαϊκής σύμβασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Το τελευταίο τάχθηκε κατά του κρατικού μονοπωλίου στη ραδιοτηλεόραση στην απόφαση *informationsverein Lentia* κατά Αυστρίας.

Το γεγονός ότι σε επίπεδο διεθνούς δικαίου απορρίφθηκε το κρατικό μονοπώλιο στον τομέα αυτό σίγουρα είναι βασικό, καθώς τυχούσα αντίθετη πρακτική στη Ελλάδα θα δημιουργούσε έντονα προβλήματα σε σχέση με το δικαστήριο του Στρασβούργου (και ενδεχομένως σε πολλούς άλλους τομείς), αυτό όμως που ενδιαφέρει εδώ είναι η μετάλλαξη της ελληνικής πραγματικότητας. Η τεχνολογία εξελίχθηκε ώστε αυτό που κάποτε ήταν κολοσσιαία υπόθεση και απαιτούσε σημαντική υποδομή και μέσα να είναι προσιτό στον ιδιώτη όλο και περισσότερο. Παράλληλα οι κοινωνικές αντιλήψεις κινήθηκαν προς εντελώς διαφορετική κατεύθυνση. Ενώ κάποτε ερμηνεία Σ15 και πραγματικότητα συμβάδιζαν, τώρα μεταξύ τους υπήρχε χάσμα.

²¹ Βλ. Κ.Χ. Χρυσόγονος, *Ατομικά Και Κοινωνικά Δικαιώματα*, σελ. 296, 297

Η διατύπωση όμως του συντάγματος δεν έκανε ρητά λόγο για μονοπώλιο. Απλά την εποχή που διατυπώθηκε μοιραία οδηγούσε σε αυτό το συμπέρασμα. Υπήρχε επομένως υποδομή εκ μέρους του λεκτικού μέρους του συντάγματος, ενώ παράλληλα δε δημιουργείτο αντίθεση με το γενικότερο πνεύμα και νόημά του. Ο άμεσος έλεγχος από μονοπώλιο άλλαξε και απέκτησε την έννοια της ανάγκης άδειας από την αρχή καθώς και την υπαγωγή στην εποπτεία του εθνικού συμβουλίου ραδιοτηλεόρασης, ανεξάρτητης διοικητικής αρχής που έχει ιδρυθεί με νόμο από το 1989.

Η ιστορικο-εξελικτική ερμηνεία του συντάγματος οδηγεί στη διατύπωση νέας ερμηνευτικής εκδοχής. Το νόημα του 1975 και του 2008(ή μάλλον του 1989 περίπου, το οποίο δεν έχει αλλάξει μέχρι σήμερα) απέχουν σημαντικά, κάτι που δείχνει ότι πέρα από κάθε αμφιβολία έχει μεταβληθεί το νόημα.

6.2. Αρχή της δεδηλωμένης

Η αρχή της δεδηλωμένης ισχύει και επίσημα στην ελληνική συνταγματική ιστορία από το 1875²². Το «παράδοξο» της υπόθεσης είναι ότι δεν είχε μεσολαβήσει αναθεώρηση του συντάγματος του 1864. Επομένως θεωρητικά τουλάχιστον θα έπρεπε να έχει εμφανιστεί είτε το 1864 είτε τη χρονολογία που θα γινόταν αναθεώρηση ή θα ψηφίζόταν νέο σύνταγμα.

²² Βλ. Ε.Β. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, σελ. 302 Υποστηρίζει ότι η δεδηλωμένη εμφανίστηκε αρχικά ως συνθήκη του πολιτεύματος.

Προκειμένου να δικαιολογηθεί αυτό το φαινόμενο πρέπει να απαντηθεί το ερώτημα πώς εμφανίστηκε η αρχή αυτή.

Τα άρθρα 58β και 78 του τότε συντάγματος καθιέρωναν το κοινοβουλευτικό σύστημα. Ήταν σε αρμονία με ενδεχόμενη εφαρμογή της αρχής χωρίς ωστόσο να την κατοχυρώνουν. Αυτό γινόταν στα πλαίσια του άρθρου 31²³. Το τελευταίο ήταν επιδεικτικό διττής ερμηνείας, η μεν πρώτη υπέρ της απόλυτης ελευθερίας επιλογής του μονάρχη, η δε δεύτερη υπέρ της επιλογής του σε περίπτωση ανυπαρξίας δεδηλωμένης. Με βάση τη δεύτερη καθιερώθηκε και η αρχή.

Ισχύουν και σε αυτή την περίπτωση τα όσα έχουν εκτεθεί σχετικά με το φαινόμενο της μεταβολής του νόηματος. Είναι βασικό ότι ναι μεν το σύνταγμα δεν περιείχε ρητή κατοχύρωση της αρχής, δεν ήταν αντίθετο δε. Επιπλέον η λεκτική του διατύπωση άφηνε περιθώρια παραδοχής της σε τέτοιο βαθμό ώστε δόκιμα να μπορεί να υποστηριχθεί ότι περιείχετο, απλά όχι *expressis verbis*. Πληρούνται ως εκ τούτου οι προϋποθέσεις της συμφωνίας με το πνεύμα και το νόημα του συντάγματος, καθώς και της λεκτικής υποδομής του. Μέσα στις θυελλώδεις πολιτικές εξελίξεις αλλά και με τα συνεχώς μεταβαλλόμενα πολιτικά δεδομένα προέκυψε η ανάγκη εμπιστοσύνης του κοινοβουλίου στην κυβέρνηση, η ανάγκη ενίσχυσης του κοινοβουλευτισμού και περιορισμού της προνομίας του στέμματος στον τομέα αυτό. Η μεταβολή του

²³ Βλ. Α.Γ. Δημητρόπουλος, Η Αρχή Της Δεδηλωμένης, σελ. 134 κε

νοήματος ως στοιχείο εγγενές του συνταγματικού φαινομένου συνέβαλε στην εξέλιξη του πολιτικού φαινομένου.

Από τη σύγκριση του αρχικού και του επιγενομένου νοήματος για μία ακόμη φορά προκύπτει ξεκάθαρα και αναμφισβήτητα ότι έχουμε μεταβολή του νοήματος.

7. Δικαίωμα συνέρχεσθαι και αλλοδαποί

Προβληματισμό δημιουργεί το θέμα της δυνατότητας σύστασης σωματείων από τους αλλοδαπούς. Οδηγούμεθα περαιτέρω στο ερώτημα κατά πόσο το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι κατοχυρώνεται και για τους μη έχοντες την ελληνική ιθαγένεια. Το πρώτο βήμα του εφαρμοστή του ελληνικού δικαίου είναι να εξετάσει τον ανώτατο καταστατικό νόμο του ελληνικού κράτους και να ελέγξει τα περιθώρια που αυτός αφήνει. Το άρθρο 12 του ελληνικού συντάγματος λοιπόν επιφυλάσσει το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι αποκλειστικά στους Έλληνες πολίτες.

Από τη λεκτική διατύπωση δεν προκύπτουν αμφιβολίες για την πρόθεση του συντακτικού νομοθέτη. Η σκοπιμότητα δε που εξυπηρετείται με αυτή την επιλογή σε μια χώρα στην οποία κατοικεί πλήθος αλλοδαπών, σημαντικό μέρος των οποίων προέρχεται από γειτονικές χώρες με σημαντικές εδαφικές διεκδικήσεις εις βάρος της πατρίδος μας, είναι προφανής. Δογματικά είναι αναμφισβήτητο ότι στα πλαίσια αυτού του στενού και αυστηρού προσδιορισμού ωστόσο αποκλείεται η σύσταση σωματείων που κανονικά δεν αντιτίθεται στη ratio του συντακτικού νομοθέτη. Το σημείο αυτό λοιπόν αποτελεί τη βάση σημαντικής θεωρητικής διχογνωμίας με άμεσες και σημαντικές πρακτικές συνέπειες.

Αυτή η σύγκρουση και η δομή της αντικατοπτρίζεται με ιδιαίτερη σαφήνεια και παραστατικότητα στα πλαίσια της υπόθεσης του «γαλλικού σωματείου» που απασχόλησε την

ελληνική νομολογία το 1984 και το 1986 οδηγώντας σε αντιφατικές αποφάσεις. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το υπό ίδρυση σωματείο δημιουργείται κάτω από την προστασία της γαλλικής πρεσβείας, από Γάλλους που διαμένουν στην Ελλάδα, η δε διοίκησή του θα αποτελείτο από 12 μέλη του. Σκοπός του είναι να διευρύνει μεταξύ των Γάλλων που διαμένουν στην Ελλάδα ένα σύνδεσμο αλληλεγγύης που θα επιτρέπει στα μέλη του να εκδηλώνουν τη μέριμνά τους και να βοηθούν με επισκέψεις, συμβουλές, φροντίδες, δάνεια και δωρεές τους συμπατριώτες τους που είναι απομονωμένοι, ηλικιωμένοι, άρρωστοι, κρατούμενοι και γενικότερα αυτούς που βρίσκονται σε υλική, φυσική ή ηθική ένδεια. Το σωματείο επίσης θα μπορούσε να βοηθά τους Γάλλους που είναι περαστικοί από την Αθήνα.

Η υπόθεση οδηγήθηκε στα δικαστήρια στα πλαίσια της εκούσιας δικαιοδοσίας με βάση τις σχετικές με ίδρυση σωματείου διατάξεις του αστικού κώδικα. Το περίεργο με την πρώτη απόφαση που εκδόθηκε επί του θέματος (4311/1984) είναι ότι κατέληξε σε συμπέρασμα που κρίνεται σωστό χωρίς να δώσει βάρος στις συνταγματικές διατάξεις. Πιο συγκεκριμένα βασίστηκε στην 107 ΕισΝΑΚ, σε εναρμονισμένη ερμηνεία αυτής με τις διατάξεις της ΕΣΔΑ και τα σχετικά άρθρα της ΕΟΚ. Οδηγήθηκε λοιπόν στη θέση ότι οι διατάξεις της κοινής ελληνικής νομοθεσίας, καθώς δεν έρχονταν σε αντίθεση με τις τυπικά ανώτερες με βάση το Σ28 διατάξεις του διεθνούς δικαίου που αποτελούν μέρος της ελληνικής

έννομης τάξεως, απαγορεύουν τη σύσταση σωματείου αλλοδαπών.

Η υπόθεση ήχθη ξανά προς κρίση ενώπιον της ελληνικής δικαιοσύνης δύο χρόνια αργότερα, αφού βέβαια είχαν γίνει οι απαραίτητες αλλαγές προς παράκαμψη των διατάξεων του δεδिकाσμένου. Τη δεύτερη φορά εξετάστηκε η ελληνική νομοθεσία σε όλο της το εύρος, η θετική τώρα κρίση στηρίχθηκε στη θέση ότι η συνδυασμένη εφαρμογή των Σ12 και Σ25 επιβάλλει την διεύρυνση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι και στους αλλοδαπούς.

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας εξετάζονται μόνο τα συνταγματικά ερείσματα της απόφασης, καθώς η μεταβολή του νοήματος εντάσσεται συστηματικά στα πλαίσια του συνταγματικού δικαίου. Κρίνεται ότι η διατύπωση του άρθρου 25 του συντάγματος, αναμφίβολα ενός βασικού και θεμελιώδους σημασίας άρθρου, μόνο μέσα από έντονη ερμηνεία και με σχετική αβεβαιότητα οδηγεί στην επιβολή αναγνώρισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στους αλλοδαπούς... Ακόμα όμως και αν γίνει δεκτό ότι αυτό είναι το αληθές του νόημα, θεωρείται ότι αυτή η γενική θέση δεν αρκεί για να κάμψει το σαφές και ισχυρό γράμμα του Σ12.

Ως εκ τούτου δεν υπάρχει εν προκειμένω μεταβολή του νοήματος καθότι δεν πληρούνται ούτε καν η πρώτη προϋπόθεση, καθώς δεν υπάρχει λεκτική και νοηματική υποδομή του συνταγματικού γράμματος. Δογματικά η πρώτη απόφαση κρίνεται αποδεκτή, η δε δεύτερη πάσχει καθώς

προχωρεί σε εξαιρετική κατά τα άλλα ερμηνεία του κοινού δικαίου, πλην όμως δεν έχει προβεί σε σωστή συνταγματική ερμηνεία, η οποία και αποτελεί τη βάση οποιουδήποτε ορθού νομικού συλλογισμού.

Αναμφίβολα η ίδρυση του συγκεκριμένου σωματείου δεν αντιβαίνει στο σκοπό του συντάγματος. Ωστόσο είναι βέβαιο ότι αν γίνει έστω και μία εξαίρεση, ο κανόνας θα καμφθεί επικίνδυνα πράγμα που θα έχει πολύπλευρες συνέπειες. Όπως και να έχει, το σύνταγμα είναι κυρίαρχο, προσαρμοζόμαστε εμείς σε αυτό και δεν το προσαρμόζουμε στη δική μας θέληση.

8. Συμπέρασμα

Η μεταβολή του νοήματος είναι στοιχείο εγγενές του συνταγματικού φαινομένου και καθίσταται ιδιαίτερα επίκαιρο στις μέρες μας. Η διαρκής εξέλιξη του κοινωνικού γίνεσθαι σε συνδυασμό με το επιτακτικό αίτημα ποσοτικής και ποιοτικής επίτασης της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε διεθνές επίπεδο, καθώς και η ευρεία και γενική νομοτεχνική διατύπωση που εξ ορισμού χρησιμοποιείται σε συνταγματικό κείμενο αφήνει ευρεία περιθώρια εμφάνισης του φαινομένου.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το αίτημα αποδοχής του γάμου των ομοφυλοφίλων. Στην ισχύουσα ελληνική πραγματικότητα κάτι τέτοιο είναι εκτός συνταγματικής προστασίας, σε επίπεδο δε αστικού δικαίου κάτι τέτοιο θεωρείται ανυπόστατο. Αν λάβει ωστόσο κανείς την κοινωνική εξέλιξη σε ό,τι αφορά το ζήτημα αυτό τα τελευταία χρόνια θα διαπιστώσει ότι η ομοφυλοφιλία γίνεται όλο και περισσότερο αποδεκτή. Επιπλέον, σε χώρες του εξωτερικού τέτοιος γάμος έχει γίνει ήδη αποδεκτός. Στη χώρα μας αυτή τη στιγμή προωθείται νομοσχέδιο για την ελεύθερη ένωση. Είναι καθόλα πιθανό να την αποδεχτεί και για άτομα του ίδιου φύλου ... Το δε ελληνικό σύνταγμα γενικά προστατεύει το θεσμό του γάμου και της οικογενείας.

Ανεξαρτήτως προσωπικών θέσεων οποιουδήποτε σχετικά με την εν γένει ορθότητα των ομοφυλοφιλικών γάμων, αν ληφθούν υπόψη τα παραπάνω στοιχεία και συγκριθούν με

τις δύο περιπτώσεις μεταβολής που έχουν συντελεστεί στην Ελλάδα, δεν μπορεί παρά να γεννηθεί το ερώτημα μήπως βρισκόμαστε στα πρόθυρα μιας νέας μεταβολής του νοήματος.

9. Περίληψη

Δίκαιο και πραγματικότητα είναι έννοιες στενά και αναπόσπαστα συνδεδεμένες. Η ερμηνεία αποκαλύπτει το νόημα του νόμου και τον συνδέει με την πράξη. Συχνά μεταβάλλονται τα δεδομένα στα οποία στηρίζεται και μοιραία μεταβάλλεται και η ίδια. Αυτό συμβαίνει και στη μεταβολή του νοήματος. Η τελευταία εμφανίζεται στο χώρο του συντάγματος, το οποίο χαρακτηρίζεται κατά κανόνα από τη δυσκολία μεταβολής του. Εφόσον το επιτρέπει η λεκτική διατύπωσή του, το γενικότερο νόημα και πνεύμα του, και αν το επιβάλλει μια κοινωνική μεταβολή και συνεπακόλουθα η διαμορφωθείσα πραγματικότητα συντελείται το φαινόμενο. Αποτέλεσμα είναι η μεταβολή του συντάγματος χωρίς να μεσολαβήσει η διαδικασία της αναθεώρησης.

9. Summary

Law and reality are inseparably connected to each other. The interpretation reveals the true meaning of the law. The factors it uses change from time to time, and as a result it changes as well. This happens in the case of "the change of meaning", which takes place in the constitutional law. As long as the formulation of the constitution allows another interpretative version, which is in accordance with its general meaning and is dictated by the new reality that has been

created in the meanwhile, this version prevails and the constitutional rule is altered without any amendment.

10. Βιβλιογραφία

- ❖ Ευάγγελος Β. Βενιζέλος, ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ Ι, Θεσσαλονίκη 1991
- ❖ Απόστολος Σ. Γεωργιάδης, ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, γ' έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 2002
- ❖ Κωνσταντίνος Α. Γεωργόπουλος, ΕΠΙΤΟΜΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ, 10^η έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 1999
- ❖ Πρόδρομος Δ. Δαγτόγλου, ΑΤΟΜΙΚΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, τόμος Α', β' έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 2005
- ❖ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου Τόμος Α', Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 2004
- ❖ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου Τόμος Β'
- ❖ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου Τόμος Γ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, β' έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008
- ❖ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου Τόμος Γ', Τεύχος ΙV-επόμενα

- ❖ Κώστας Γ. Μαυριάς, ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ, γ' έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα- Κομοτηνή 2004
- ❖ Θανάσης Κ. Παπαχρίστου, ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα- Κομοτηνή 1999
- ❖ Παύλος κ. Σούρλας, JUSTI ATQUE INJUSTI SCIENTIA, μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα- Κομοτηνή 1995
- ❖ Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα- Κομοτηνή 1999
- ❖ Κώστας Μ. Σταμάτης, Η ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΩΝ ΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα- Θεσσαλονίκη 1999
- ❖ Δημήτρης Τσάτσος, ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ, Τόμος Α' Θεωρητικό Θεμέλιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα- Κομοτηνή 1994
- ❖ Κώστας Χ. Χρυσόγονος, ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα- Κομοτηνή 2002

11. Νομολογία

[1η απόφαση γαλλικού σωματείου 4311/1984ΠρΑθ \(NoB 33\)](#)

[2η απόφαση γαλλικού σωματείου 1834/1986ΠρΑθ \(NoB 35\)](#)

12. Παράρτημα Δικαστικών Αποφάσεων

Πρωτοδικείο Αθηνών

Αριθμός 4311/1984

Πρόεδρος ο κ. Γ. Σαραντινός

Εισηγήτρια η κ. Μ. Παχυαγιάννη, πάρεδρος

Δικηγόρος ο κ. Ι. Σταματόπουλος

Σωματεία- σύνταγμα άρθρο 12- δεν είναι νόμιμο το καταστατικό του σωματείου που τα μέλη του θα είναι αποκλειστικά αλλοδαποί χωρίς πρόβλεψη συμμετοχής ελλήνων στη διοίκησή του σύμφωνα με την ΕισΝΑΚ 107.

Σύμφωνα με το άρθρο 92 ΑΚ η διοίκηση του σωματείου εφόσον το καταστατικό δεν ορίζει διαφορετικά αποτελείται από μέλη του σωματείου. Τούτο σημαίνει ότι το καταστατικό του σωματείου μπορεί να ορίζει ρητά ότι είναι δυνατή η συμμετοχή στο διοικητικό συμβούλιο αυτού, προσώπων τα οποία δεν θα είναι μέλη του. Επί πλέον το άρθρο 107 του ΕισΝΑΚ ορίζει ότι οι διοικούντες σωματείου πρέπει να είναι έλληνες πολίτες και ότι είναι δυνατή η συμμετοχή αλλοδαπών στο διοικητικό συμβούλιο σωματείου, στο οποίο λόγω του σκοπού του μετέχουν αναγκαία και αλλοδαποί, αφού πρώτα εκδοθεί προεδρικό διάταγμα που θα υπόκειται σε ανάκληση και σε αριθμό ίσο με τον αριθμό των ημεδαπών. Πρέπει να σημειωθεί ότι από τη διατύπωση και το σκοπό του, το τελευταίο αυτό άρθρο είναι δημόσιας τάξης, δικαιολογείται δε η ρύθμιση, που αυτό επιβάλλει λόγω δυσπιστίας του νόμου απέναντι στα σωματεία που συγκροτούνται αποκλειστικά από αλλοδαπούς και τα οποία γίνονται ανεκτά μόνον αν διοικούνται και άρα ελέγχονται καθ' ολοκληρία από έλληνες. Ο περιορισμός της μη συμμετοχής αλλοδαπών είτε καθόλου είτε μερικά στη διοίκηση του σωματείου δεν έρχεται σε αντίθεση στο άρθρο 12 του συντάγματος γιατί αυτό

επιφυλάσσει μόνον για του Έλληνες «την ελευθερίαν του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι»(βλ. καρακατσάνη στην ΕρμΑΚ κάτω από το άρθρο 78, αριθ.10). τέλος δε γεννιέται θέμα εφαρμογής της διατάξεως του άρθρου 4 ΑΚ διότι η του άρθρου 107 ΕισΝΑΚ είναι ειδική σε σχέση με την πιο πάνω γενική. Από τον συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 92 ΑΚ και 107 παρ. 2 ΕισΝΑΚ προκύπτει ότι, στις περιπτώσεις συστάσεων σωματίου στο οποίο μετέχουν αποκλειστικά αλλοδαποί πρέπει να περιλαμβάνεται στο καταστατικό όρος σύμφωνα με τον οποίο τα πρόσωπα που θα διοικούν αυτό δεν θα είναι μεν μέλη του σωματίου, θα είναι όμως Έλληνες. Καταστατικό σωματίου αλλοδαπών που δεν θα περιέχει τέτοιο όρο δεν θα είναι έγκυρο και το σωματείο δεν μπορεί να αναγνωρισθεί (βλ. Καποδίστρια στην ΕρμΑΚ κάτω από το άρθρο 92, αριθ. 16 Βάλλα, Είσοδος, διαμονή και μετακίνηση των υπηκόων των κρατών μελών στο εσωτερικό της ΕΟΚ ΝοΒ 27. 155).

Παράλληλα πρέπει να εξεταστεί κατά πόσο υπάρχει δέσμευση από τα άρθρα 11 και 16 της Συμβάσεως της Ρώμης της 4.11.50 «περί προασπίσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών», που κυρώθηκε με τον 2329/1953 και το ν.δ. 53/1974. Τα σχετικά άρθρα όπως διατυπώνονται στην επίσημη ελληνική μετάφρασή τους, ορίζουν ότι:»2. Η άσκησης των δικαιωμάτων τούτων (συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι), δεν επιτρέπεται να υπαχθεί εις ετέρους περιορισμούς πέραν των υπό του νόμου προβλεπομένων και αποτελούντων αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικής ασφάλειαν , την δημοσίαν ασφάλειαν την προάσπισιν της τάξεως κι πρόληψιν του εγκλήματος και την προστασίαν της υγείας και της ηθικής ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων...» (άρθρο 11) και «ουδεμία διάταξις των άρθρ. 10, 11 και 14 δύναται να θεωρηθεί ως απαγορευούσα εις τα υψηλά συμβαλλόμενα μέρη να επιβάλωσι περιορισμούς εις την

πολιτικής δραστηριότητα των ξένων (άρθρο 16)». Από την παράθεση των παραπάνω διατάξεων είναι φανερό αρχικά ότι τα δικαιώματα του «συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι» μπορούν να περιορισθούν εφ' όσον αναφέρονται σε πολιτική δραστηριότητα των αλλοδαπών (βλ. Α. Σβώλου – Γ.Βλάχου, το σύνταγμα της Ελλάδος τόμ. Α έκδ. 1954, 168) και επί πλέον δε είναι φανερό το άρθρο 11 της διεθνούς συμβάσεως της Ρώμης, δεν έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 107 του ΕισΝΑΚ διότι τούτο επιτρέπει στο νόμο του κράτους να επιβάλει περιορισμούς που αποτελούν αναγκαία μέτρα για την εθνική και δημόσια ασφάλεια και προάσπιση της τάξεως πράγμα που συμβαίνει με τη διάταξη του άρθρου 107 του ΕισΝΑΚ (βλ. Α. Τούση ΓενΑρχαί έκδ. Α, Α. Κρητικό στον ΑΚ Γεωργιάδη- Σταθόπουλου κάτω από το άρθρο 92 άρθρ.1 επ.). άλλωστε η πιο πάνω ερμηνεία έχει δοθεί στο άρθρο 11 της διεθνούς συμβάσεως της ρώμης από την αρμόδια για την εξασφάλιση του σεβασμού των υποχρεώσεων που αναλήφθηκαν από τα συμβαλλόμενα μέρη, Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του ανθρώπου (αρ. 19 της διεθνούς συμβάσεως της Ρώμης) (βλ. Α. Τομαρά, Συμμετοχή αλλοδαπών εις σωματεία ΕΕΔ 31.1121 και ΕΕΔ 34. 513 αντίθετα ο Κρητικός, Δίκαιο Σωματείων κλπ. Σ. 139, 335). Τέλος από τα άρθρα 52 και 56 παρ. 1 της συνθήκης της ΕΟΚ προκύπτει ότι δικαιολογούνται από λόγους δημόσιας τάξεως, δημόσιας ασφάλειας και δημόσιας υγείας περιορισμοί στο δικαίωμα της ελευθερίας εγκαταστάσεως των υπηκόων ενός κράτους μέλους στην επικράτεια ενός άλλου κράτους (βλ. Παπαγιαννίδη- Χριστογιαννόπουλου, κατ' άρθρο ερμηνεία της συνθήκης της ΕΟΚ έκδ. 1981 σ. 140).

Επειδή στην κρινόμενη αίτηση του υπό σύσταση σωματίου αναφέρεται ότι τούτο θα έχει σαν μέλη μόνον Γάλλους υπηκόους που θα διαμένουν σε διάφορους Δήμους του Νομού Αττικής επί πλέον όμως στο καταστατικό δεν περιλαμβάνεται όρος σύμφωνα με τον οποίο είναι επιτρεπτή η συμμετοχή στη διοίκηση του σωματίου προσώπων μη μελών

αυτού και συγκεκριμένα Ελλήνων ώστε να είναι δυνατόν να καλυφθούν οι προϋποθέσεις του άρθρου 107 ΕισΝΑΚ είναι μη νόμιμη και αντίθετη στο άρθρο 107 ΕισΝΑΚ για τούτο και πρέπει να απορριφθεί η αίτηση σαν μη νόμιμη.

Πρωτοδικείο Αθηνών

Αριθ. 1834/1986

Πρόεδρος ο κ. Χ. ΜΑΚΡΗΣ

Εισηγητής ο κ. Δ. ΤΡΑΓΚΑΣ, έμμισθος πάρεδρος

Δικηγόρος η κ. Μ. Κύρκου – Χριστοφιλοπούλου

Σωματεία- σύνταγμα δικαίωμα συνεταιρίζεσθαι- ευρωπαϊκή σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου- η συνταγματική προστασία του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι που η Σ 12 επιφυλάσσει στους Έλληνες, επεκτείνεται με την Σ25 και στους αλλοδαπούς. Δεκτή η αίτηση αναγνώρισης σωματείου με μέλη και διοίκηση αποκλειστικά αλλοδαπούς.

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 12 του Συντάγματος που ισχύει ορίζεται ότι «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα όπως συνιστούν ενώσεις και σωματεία μη κερδοσκοπικού σκοπού, τηρούντες τους νόμους, οίτινες όμως ουδέποτε δύνανται να υπαγάγουν την άσκησιν του δικαιώματος τούτου εις προηγουμένην άδειαν». Στην παραπάνω διάταξη γίνεται αναφορά μόνο στους Έλληνες, με αποτέλεσμα, αρχικά, να δίνεται η εντύπωση, ότι ο συντακτικός νομοθέτης λόγω της σιωπής του για τους αλλοδαπούς, να επιφυλάσσει καθ' ολοκληρία της ελευθερία «του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι» μόνο στους πρώτους (μ' αυτή της άποψη συντάσσεται και η ΠΠρΑΘ 4311/1984 ΝοΒ 33 (1985). 1222-1223, όπου κάτω από αυτήν αντίθετες παρατηρήσεις Φραγκάκη). Παράλληλα ο κοινός νομοθέτης με τη διάταξη του άρθρου 107 του ΕισΝΑΚ, η οποία ορίζει ότι «όσοι διοικούν σωματεία πρέπει να είναι Έλληνες πολίτες. Προκειμένου για σωματείο στο οποίο εξαιτίας του σκοπού του, μετέχουν αναγκαστικά και αλλοδαποί, μπορεί να επιτραπεί, με διάταγμα που υπόκειται σε ανάκληση, η συμμετοχή στο διοικητικό συμβούλιο και αλλοδαπών σε ίσο αριθμό με τους Έλληνες», δείχνεται δυσπιστία απέναντι στα σωματεία, που στα πλαίσια

της ελληνικής έννομης τάξης, συγκροτούνται αποκλειστικά από αλλοδαπούς και για τα οποία απαιτεί η διοίκησή τους, άρα και ο έλεγχός τους καθ' ολοκληρία ή μερικά να γίνεται από Έλληνες (ΠΠρΑθ 4311/1984 ό.π.). Όμως ο συντακτικός νομοθέτης με τη διάταξη του άρθρου 25 του Συντάγματος επιθυμεί, όσον αφορά τα ατομικά δικαιώματα, τη νομοθετική εξομοίωση των αλλοδαπών με τους ημεδαπούς (Ν. Φραγκάκης ό.π.). Έτσι η συνταγματική προστασία «του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι», η οποία επιφυλάσσεται για τους ημεδαπούς στο άρθρο 12 του Συντάγματος, επεκτείνεται με τη διάταξη του άρθρου 25 του Συντάγματος και στους αλλοδαπούς.

Εξάλλου οι σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος αυξημένης τυπικής ισχύος διατάξεις των άρθρων 11, 14 και 16 της Σύμβασης της Ρώμης της 4.11.1950 «δια την προάσπισιν των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών», η οποία αρχικά κυρώθηκε με το νόμο 2329/1953, καταγγέλθηκε μετά από το δικτατορικό καθεστώς (την 12.12.1969), έπαυσε η ισχύς της την 12.6.1970 και επικυρώθηκε ξανά από το ν.δ. 53/1974, ορίζουν ότι : [...**]. Από την παράθεση των πιο πάνω διατάξεων φαίνεται ότι στην ελληνική έννομη τάξη καθιερώνεται ρητά η χωρίς διάκριση ισότητα απόλαυσης «του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι» (Ν. Αντωνόπουλος, «Η Ευρωπαϊκή Σύμβασις περί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου», ΕΕΝ 31. 153). Έτσι οι μόνοι περιορισμοί , που είναι επιτρεπτό να θεσπισθούν, είναι εκείνοι οι οποίοι αφορούν την πολιτική δραστηριότητα των αλλοδαπών (βλ. Α. Σβώλου- Γ. Βλάχου, « Το Σύνταγμα της Ελλάδος» τόμ. Α' έκδ. 1954. 168) ή που αποτελούν τα αναγκαία μέτρα για την εθνική και δημόσια ασφάλεια, την προάσπιση της τάξης και πρόληψη του εγκλήματος, την προστασία της υγείας και της ηθικής ή την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών τρίτων. Μέσα δε σ' αυτά τα πλαίσια περιορισμών, των άρθρων 11 και 16 της

Σύμβασης της Ρώμης που αναφέρθηκαν, μπορεί να βρει θεμελίωση και ο περιορισμός του άρθρου 107 του ΕισΝΑΚ, ο οποίος επιβάλλει στα σωματεία των αλλοδαπών τη διοίκηση τους (ολική ή μερική) να αποτελείται από Έλληνες πολίτες (Ν. Αντωνόπουλος ό.π.). Έξω από αυτά τα πλαίσια ο παραπάνω περιορισμός πρέπει να θεωρηθεί ότι καταργήθηκε (υπέρ της κατάργησης: Ν Αντωνόπουλος ό.π., Α. Σβώλος – Γ. Βλάχος ό.π., Κωστοπούλου, «Η ίδρυσις και λειτουργία σωματείων αποτελουμένων αποκλειστικά από αλλοδαπούς», σ. 27, Αθ. Κρητικού, «το δίκαιο Σωματείων και Συνδικαλιστικών οργανώσεων» τόμ. Α' παρ. 8 ΙΙΙ 2, σελ. 139, υπέρ της διατήρησης : Αρ. Τούση, «Γεν. Αρχαί εκδ. Α, 6-411, Αθ. Τομαρά, «Συμμετοχή Αλλοδαπών εις Σωματεία» στην ΕΕργΔ 34 (1975). 513 και ΕΕργΔ 31 (1971). 1121 και η ΠΠρΑθ 4311/1984 ό.π.). Να σημειωθεί τέλος ότι από τα άρθρα 52 και 56 παρ. 1 της συνθήκης της ΕΟΚ δικαιολογούνται ανάλογοι με τα άρθρα 11 και 16 της συνθήκης της Ρώμης περιορισμοί στους αλλοδαπούς και ειδικότερα περιορισμοί στους αλλοδαπούς που αφορούν τη δημόσια τάξη, δημόσια ασφάλεια και δημόσια υγεία (βλ. Παπαγιαννίδη –Χριστογιαννοπούλου, «κατ' άρθρο ερμηνεία της συνθήκης της ΕΟΚ» έκδ. 1981, σ. 141 επ. και ΠΠρΑθ 4311/1984 ό.π.).

Οι αιτούντες με την υπό κρίση αίτησή τους ζητούν να αναγνωρισθεί και να εγγραφεί στο δημόσια βιβλίο σωματείων, που τηρείται στο Δικαστήριο αυτό, το υπό σύσταση σωματείο με έδρα την Αθήνα και με επωνυμία «Γαλλικός Σύλλογος Αλληλοβοήθειας Αθηνών». Το σωματείο αυτό σύμφωνα με το άρθρο 1 του καταστατικού του, δημιουργείται κάτω από την προστασία της Γαλλικής Πρεσβείας, από τους Γάλλους που διαμένουν στην Ελλάδα, η δε διοίκησή του σύμφωνα με το άρθρο 8 του καταστατικού του αποτελείται από δώδεκα μέλη του σωματείου. Η αίτηση αυτή παραδεκτέ εισάγεται για να συζητηθεί ενώπιον του Δικαστηρίου αυτού κατά τη διαδικασία της εκούσιας

δικαιοδοσίας (άρθρα 739, 740 παρ. 1 περ. α' και 787 ΚΠολΔ) και είναι νόμιμη στηριζόμενη στις διατάξεις των άρθρων 25 του συντάγματος, 78 επ. του ΑΚ και σύμφωνα με όσα στη μείζονα σκέψη αναφέρθηκαν, στις αυξημένης τυπικής ισχύος διατάξεις των άρθρων 11, 14 και 16 της Σύμβασης της Ρώμης της 4.11.1950.

Πρέπει επομένως να εξεταστεί και από ουσιαστική άποψη [...].

Από τα ανωτέρω έγγραφα αποδεικνύεται ότι τηρήθηκαν όλες οι προϋποθέσεις, που τάσσει ο νόμος για την αναγνώριση σωματείου, του οποίου ο σκοπός κατά το καταστατικό του είναι να διευρύνει μεταξύ των Γάλλων που διαμένουν στην Ελλάδα ένα σύνδεσμο αλληλεγγύης που θα επιτρέπει στα μέλη του να εκδηλώνουν τη μέριμνά τους και να βοηθούν με επισκέψεις, συμβουλές, φροντίδες, δάνεια και δωρεές τους συμπατριώτες τους που είναι απομονωμένοι, ηλικιωμένοι, άρρωστοι, κρατούμενοι και γενικότερα αυτούς που βρίσκονται σε ηθική, υλική ή φυσική ένδεια. Το σωματείο, επίσης, θα μπορεί να βοηθά τους Γάλλους που είναι περαστικοί από την Αθήνα.

Ο σκοπός αυτός δεν είναι κερδοσκοπικός, ούτε αντίθετος στους νόμους που ισχύουν, την εθνική και δημόσια ασφάλεια και την ηθική και δημόσια τάξη, παράλληλα δε δεν έχει καμία σχέση με πολιτική δραστηριότητα.

Συνεπώς πρέπει να γίνει δεκτή η κρινόμενη αίτηση ως βάσιμη κατ' ουσίαν και να διαταχτούν, όσα ορίζονται στο άρθρο 81 παρ. 1 του ΑΚ.